

ΙΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ
ΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ *

ΥΠΟ

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Ἡ διδασκαλία περὶ διττοῦ παραδείσου πνευματικῆς ἢ νοητοῦ καὶ σωματικῆς ἢ ἐπιγείου— Τὰ «ἀπορούμενα» ἢ «αἱ ἀπορίαι» ἦτοι ἐπιστάσεις ἐπὶ τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ ὁ «ὁδηγὸς» Ἀναστασίου Σιναΐτου— Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης

Ἵνα συμβιβάσῃ τὰς ἐν τῇ Γραφῇ ἀντιθέσεις καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἄκραν ἀλληγορίαν παρακάμψῃ πολλοὶ τῶν πατέρων ὑπεστήριξαν ὡς ἐκτίθησιν ἀνωτέρω ἐν ὀλίγοις ὁ Καμπανίας Θεόφιλος τὸν διττὸν ' παραδείσον' π. χ. ὁ Μ. Βασίλειος, ὅστις τοσοῦτον αὐστηρὸς εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν ἦτο, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν λόγον «Περὶ παραδείσου», ὅστις εἶναι ὁ τρίτος εἰς τὴν ἑξαήμερον γράφει τὰ ἑξῆς περιέργα: «Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασεν» (Γεν.β'8). Νοήσωμεν, ἀκροαταί, ἀξίαν Θεοῦ φριτείαν καὶ παράδεισον πρόγοντα τῇ φιλοκαλίᾳ τοῦ τοιοῦτου δημιουργοῦ. . . Τὰ μὲν ὀνόματα σεσιώπηται, ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ ἐφύτευσε δεδήλωται, τουτέστι ἐν τῇ τρυφῇ Ἐδέμ γὰρ τρυφή ἐρμηνεύεται. Ἄρα οὖν τρυφήν τὴν διὰ τοῦ στόματος ὀνομάζει, τὴν τῇ κοιλίᾳ παραδεδομένην καὶ ἧς τέλος ὁ ἀφεδρὼν; Καὶ τρυφήν παρέδωκε τὴν ἀπολλυμένην; Καὶ τοῦτο ἐστὶν ἢ παρὰ Θεοῦ χάρις περὶ τὸν ἄνθρωπον, γαστρὸς πλήρωσις καὶ σαρκὸς εὐπάθεια καὶ διάχυσις ἡδονῆν ἐμποιοῦσα;

* Συνέχεια ἀπὸ σελ. 268.

1. Ὁ Μίλων ἐκ τῶν νεωτέρων δέχεται δύο παραδείσους, τὸν μὲν γήινον εἰς τὴν Ἀμάραν, ἣτις τὸ πάλαι ἐλέγετο Πύλη, εἶναι ὑψηλοὶ λόφοι ἐν Αἰθιοπία (καὶ ἄλλοι θέτουσιν ἐνταῦθα τὸν παράδεισον) ὑπὸ τὸν Ἰσημερινόν. Ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὑπάρχει πεδιάς, ἀφθονοῦσα πολυτίμων καὶ ὠραίων προϊόντων, λαμπρῶς δὲ κεκοσμημένη διὰ ποικίλων ἔργων τέχνης. Αὕτη χρησιμεύει ὡς θερινῆ κατοικία τῶν βασιλέων τῆς Ἀβυσσινίας. Ὁ δὲ ἐν τῷ οὐρανῷ τῶν ἀγγέλων, ὅπως ὁ γήινος τοῦ Ἀδάμ, ὅστις δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν οὐράνιον. Οὗτος εἶναι τοσοῦτον πνευματικὸς καὶ λεπτοφυῆς, ὅσον ἐγγύτερον εἶναι τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς ρίζης τῶν δένδρων φύεται πλεόν τρυφερὸν τὸ πράσινον στέλεχος, τὰ φύλλα εἶναι λεπτότερα καὶ κουφότερα, τέλος δὲ τὸ λαμπρὸν καὶ ὑπερφυῆς ἄνθος ἀποπνέει εὐωδέστερον ἄρωμα· ἀλλ' ἐὰν ἡ γῆ δὲν εἶναι εἰμῆ σκιά τοῦ οὐρανοῦ, ἄρα καὶ τὰ πράγματα ἀνόμοια εἰς ἑκάτερον, πλεον ἢ ὅσον πιστεύεται ἐπὶ τῆς γῆς» (ἐκ τοῦ ἀπολεσθ. παραδείσου). Καὶ ὁ Ζωροάστρης διττὸν παράδεισον παραδέχεται.

Τοῦτο μὲν εἰπεῖν εὐσεβές· ἀκολασίας γὰρ καὶ ὕβρεως... Οὐκοῦν χρὴ ἄλλην νοῆσαι τρυφήν, ἀξίαν Θεοῦ, ἵνα καὶ ἡ φυτεία πρέπουσα τῇ γεωργίᾳ τοῦ Θεοῦ λογισθῆῃ¹. τίς οὖν δύναται γενέσθαι τρυφή ἀγίοις ἀρμόττουσα; Τοῦ λέγοντος «κατατρυφήσον τῷ κυρίῳ καὶ πληρώσει τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου»... *Kān dē chwōrion ti noῆs sōmatikōn dektikōn τῶν ἀγίων*, ἐν ᾧ πάντες οἱ ἐπὶ γῆς διαλάμπαντες ἐν ἀγαθοῖς ἔργοις διαιωτῶνται τῆς τοῦ Θεοῦ ἀπολαύοντες χάριτος καὶ ἀμοιβῆν ἀξίαν καὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ μακαρίας τερπνότητος, οὐκ ἀποπίπτεις τάχ' οὐδ' οὕτω τῆς πρεπούσης περὶ αὐτοῦ εἰκασίας». Ἐφεξῆς μετὰ θαυμασίας ἐξάρσεως περιγράφας τὰ ἐξαιρετά κάλλη τοῦ τοιούτου παραδείσου ἐπάγεται τάδε τὰ ἀξιοσπούδαστα: «*Ἄν μὲν οὖν ἢ σάρκινος καὶ μεγάλην ἠγῆ τὴν τῶν αἰσθητῶν ἀπολαύσιν, ἔχεις τὴν ὑπογραφήν ἐκείνην τοῦ σωματικοῦ παραδείσου καὶ τὴν ἡδίστην ἐμφόρησιν, καὶ πρὸς ταῦτα ἐπιείγου καὶ ἐκεῖ εὐρήσεις χορηγίαν τρυφῆς ἀδιάλειπτον... εἰ δὲ πνευματικῶς φρονεῖς καὶ ἀνώτερα τῶν σαρκικῶν ἀπολαύσεων, ἀνάβα τῇ διανοίᾳ πρὸς τὰ κάλλη τῶν ἀγγέλων, κατάμαθε τοὺς ἐν αὐτοῖς τῆς δικαιοσύνης καρπούς*»². Τὴν ἴδιαν σχεδὸν μέσσην ὁδὸν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος δεχόμενος ἰδίας φύσεως παράδεισον: «Οὔτε φθαρτὸν αὐτὸν λέγομεν κατὰ τὴν τῶν παρ' ἡμῖν φυτῶν τε καὶ καρπῶν σῆψιν καὶ σκωλήκων ποιότητα, οὔτε μὴν πάλιν πάντη ἀφθαρτον κατὰ τὴν τοῦ μέλλοντος ἀφθαρσίαν καὶ οὐ γινομένην παλαιώσιν· ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς παρ' ἡμῖν καρπούς τε καὶ παραδείσους πάσης φθορᾶς ἔστιν ὑψηλότερος, πρὸς δὲ τὴν δόξαν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν... πάνυ ἐλαχὺς ἔστι καὶ πιστεῖται»³ (ἀλλ' ἐλάσσων). Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ μάθῃ πολλὰ περὶ παραδείσου ὡς ἀναγνώσῃ τὸ περισπούδαστον τοῦ Γλυκᾶ σύγγραμμα: «Ἱστορία χρονικὴ περιέχουσα ἅπασαν τὴν κοσμοποιίαν», ἥτις μετὰ τῶν ἐπιστολῶν του πληροῖ τὸν 158 τόμον τοῦ Migne⁴. Οὗτος ἐμιμήθη

1. Πῶς ἐννοεῖ τὸν τοιοῦτον παράδεισον ὁ Βασίλειος γράφει ἐν τέλει τῶν Ἀσκητικῶν καὶ τὸ χωρίον ἀνήνεγκεν ἀνωτέρω εἰς τὸν πρόλογον ὁ Λίνδιος... Τὰ δὲ ἐνταῦθα περὶ «σωματικοῦ παραδείσου» κατωτ. λεγόμενα, δὲν διαφέρουσι τοῦ παραδείσου τοῦ Μωάμεθ κατὰ τὴν γνώμην μου.

2. Πατρ. Migne, τόμ. 12, στ. 12-72. Ἐπαντα Βασιλείου, ἔκδ. Παρισίων, I, σ. 408-409, Garnier.

3. «Πρὸς Ἀντιόχον ἄρχοντα, διδασκαλία περὶ... τῶν ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἀπορομένων καὶ παρὰ πᾶσι χριστιανοῖς γινώσκωνται ὀφειλομένων». Πατρ. Migne, τόμ. 28, στ. 628. Πρβλ. καὶ ἐν τῷ κώδ. Λαύρας I 182, ἀριθ. 547 «τοῦ δόσιου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου περὶ παραδείσου καὶ νόμου πνευματικοῦ». Βλ. Migne 65, στ. 906-929 «Περὶ νόμου πνευματικοῦ» μόνον, οὐδὲν δὲ περὶ παραδείσου διαλαμβάνει.

4. Ἐχομεν καὶ συνοπτικὴν ταύτης ἐκδοσιν ἐλληνικὴν γενομένην ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1858 (πρὸ τοῦ Migne) ὑπὸ Χριστοδ. Εὐθυμιάδου Ὀλυμπίου, γνωστοῦ λογιου, εἰς σχῆμα 16ον μικρόν, ἔκ. ιδ', 208. Βλ. κεφ. κζ' Περὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ σ. 91. «ἐπειδὴ δὲ ἔμελλεν ὁ Θεὸς ἐξ ἀοράτου τε καὶ ὀρατῆς φύσεως πλαστουργεῖν τὸν ἄνθρωπον κατ' οἰκειαν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, ὥσπερ ἄρχοντα πάσης τῆς γῆς... προκαθίστησιν αὐτῷ ὁλόν τι βασιλεῖον τὸν θεῖον παράδεισον, ὡς ἐντεῦθεν

τοὺς μεγάλους πατέρας, εἰς οὓς συχνότατα ἀναφέρεται, γράφοντας «εἰς τὴν Ἑξαήμερον». Τὸ ἀνεπίλυτον τοῦ παραδείσου ζήτημα δὲν ἔπαυσε νὰ ἀπασχολῇ τοὺς πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας. Καὶ τὸν ἱερὸν Φώτιον ἀπασχόλησε τὸ ζήτημα εἰς τὰ «Ἀμφιλόχεια» (ἔκδοσις Migne, τομ. 101, στ. 381 καὶ 1128): «Διατί τὸν παράδεισον ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς μέλλων εὐθύς ἐκβάλλειν τὸν Ἀδὰμ ἐξ αὐτοῦ;»¹ «Τί ἔπραττεν ὁ Ἀδὰμ ἐν τῷ παραδείσῳ;» Εἰς τὰ «ἀπορούμενα» τῆς Γραφῆς ὑπάρχει ἀεῖποτε τὸ παραδεισιακὸν καὶ τὰ συναφῆ αὐτῶ ζητήματα. Οὕτω καὶ εἰς τὴν «Παντοδαπὴν διδασκαλίαν» τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἥτις καὶ μετὰ τὰ νέα 42 κεφάλαια, ἅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Ruelle, δὲν συνεπληρώθη τελείως. «Οὐ ἀρχέγονος ἡ γνώμη περὶ τοῦ διτιτοῦ παραδείσου βεβαιοῦται ἐκ τῆς πολιᾶς παραδόσεως, ἣν διετήρησαν οἱ πατέρες τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὡς μαρτυρεῖ Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης εἰς τὸ χρησιμώτατον βιβλίον «Ὁδηγός», ἐρωτ. κγ'. καὶσθητός ἐστιν ὁ παράδεισος ἡ νοητός, φθαρτός ἢ ἀφθαρτός;» Ὁ σοφὸς τὰ θεῖα συγγραφεύς, ὃς καὶ Πατριάρχης Ἀντιοχείας τὸν Ζ' αἰῶνα ὑπήρξεν, ἀπαντᾷ: «Περὶ τούτου ῥήσεις τῶν ἐξηγητῶν εὐρίσκομεν· οἱ μὲν πάντῃ ἀφθαρτον εἶναι ἐνόησαν οἱ δὲ φθαρτόν· ἕτεροι μέσσην τινα τάξιν ἔχοντα, μηδὲ ὀλοτελῶς φθαρτόν κατὰ τοὺς παρ' ἡμῖν κήπους τε καὶ καρποὺς τοὺς φθειρομένους καὶ σκωληκιῶντας καὶ δυσωδοῦντας, μήδε μὴν πάλιν κατὰ τὴν μέλλουσαν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν αὐτόν τε καὶ πνευματικὸν ἐν πᾶσι νῦν ὑπάρχοντα, ἀλλ' οἷος, φασίν, ὑπῆρχεν ὁ ἄνθρωπος μέσης (γρ. μέσον) φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας γεγόμενος, τοιοῦτος ἦν καὶ ἐστιν ὁ παράδεισος. Καὶ τάχα καλῶς οἱ οὕτω φρονοῦντες εἴρηκαν (sic)· εἰ γὰρ πάντῃ ὁμοίος τῶν λοιπῶν κήπων τυγχάνει πῶς τῷ ληστῇ ἀρχὴν ἀποδόσεως ὁ Χριστὸς ἀγαθῶν, ὥσπερ τι ἐξαιρετόν τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ διαγωγὴν ἐχαρίσατο; Πῶς δὲ καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἀρπαγὴν ἀποθανυμάζων ἐκεῖ ἔφασκε μυσταγωγηθῆναι τὰ ἄροητα ῥήματα; Εἰ δὲ προσήκει, ὅτι τοῦτο κἀκείνοι διενόησαν, ὅτι ὥσπερ δύο Ἱερουσαλήμ ἡ Γραφὴ λέγει, οὐράνιον καὶ ἐπίγειον,

αὐτὸν μακαρίαν τε καὶ πανολβίαν ἔχειν ζωὴν» (Δαμασκηνός). Ὁ ἐκδότης εἶχεν ὑπ' ὄψιν κείμενον διηρημένον εἰς μικρὰ κεφάλαια π. χ. κζ'. Περὶ τοῦ Παραδείσου καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδὰμ σ. 91. κη'. Περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς σ. 96. κθ'. Πότε γεννᾶται ἡ ψυχὴ ἐν τῇ μήτρᾳ; σ. 100. λ'. Περὶ πλάσεως τοῦ Ἀδὰμ σ. 102. λα'. Διατί κατ' ἀνατολὰς ἐκτίσθη ὁ παράδεισος; σ. 103... λγ'. Πῶς ἰδίαις χερσὶ πλάττει ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν; καὶ πῶς... φθοδότησε τὴν Εὐαν; σ. 111-135 τοῦτο ἀξιόλογον τὸ κεφάλαιον διὸ καὶ ἐκτενέστατον.

1. Πρβλ. Θεοδώρ. Κύρου, ἐρωτ. κδ' «Τί δήποτε τὸν παράδεισον ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς μέλλων ἐκεῖθεν τὸν Ἀδὰμ διὰ τὴν ἁμαρτίαν εὐθύς ἐξορίζειν;» Migne 80, στ. 121.

2. Ταῦτα παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς ἑλλην. ἐκδόσεως ἑλλείποντα παρὰ Migne 89, στ. 540. καὶ ὁμοίως οὔτε ξένος οὔτε καὶ ὁ ἡμεδαπὸς ξένος μνημονεύει τὴν ὥραιαν ταύτην ἐκδοσιν γενομένην κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος! Ἡ ἐκδοσις φέρει

δύο κόσμους δρώμενον και νοούμενον, οὕτω και δύο παραδείτους, ἕνα πνευματικὸν κατὰ τὸν ληστήν και τὸν ἅγιον Παῦλον, ἔνθα φησί πως εἶναι και τὰς τῶν δικαίων ψυχὰς και ἕτερον παράδεισον αἰσθητὸν ἔξ οὗ και τὰ νειλῶα ταῦτα και εὐφροατήσια ὕδατα ἐκπορεύονται ἐπὶ τῆς γῆς, ἔνθα ὁ Ἄδὰμ και ἡ Εὐὰ και ὁ ὄφις και τὰ φυτὰ εἰ γὰρ τὸν ὄφιν και τὰ φυτὰ και τὰ ὕδατα ἀλληγορικῶς ἐκλάβοιμεν, πάντως που και τὸν Ἄδὰμ και τὴν Εὐὰν ἀνατρέψομεν, μᾶλλον και τὴν θείαν γραφὴν ἀθετήσομεν. Ὡσπερ οὖν ὁ Ἄδὰμ μέσον φθορᾶς και ἀφθαρσίας, τοιοῦτος ἦν και ἔστιν ὁ παράδεισος.

Ἐντεῦθεν φαίνεται ἀντλῶν και Μανουήλ ὁ Ἀπόκανκος ἐν τῷ κώδικι 10 τοῦ ΙΔ' αἰῶνος Καυσοκαλυβίων (τόμ. Α' τοῦ παρόντος καταλόγου, σ. 21) ἐν φ. 56^β 57^α, «Ὁ παράδεισος ποταπὸς ἐστιν;» ἀπαντᾷ οὕτως: «Τινὲς μὲν αἰσθητὸν τὸν παράδεισον ἐφαντάσθησαν, τινὲς δὲ νοητὸν, ὅτι δὲ κατὰ ἀνατολὰς πάντες ὁμολογοῦμεν· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, ὅτι ὡσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἄμα και νοητὸς, οὕτω τὸ τῆς Γραφῆς χωρίον, ὁ παράδεισος· ἐν μὲν γὰρ τῷ παραδείσῳ οἱ δίκαιοι αὐλίζονται κατὰ τῆς ἀρετῆς τὸ μέτρον και τὴν κατάπαυσιν σχόντες, ἐν δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ βασιλείᾳ οἱ τελείως ἅγιοι και ἰσαγγέλων μέτρον ἐπιλαβόμενοι: ὅπου γὰρ ὁ Χριστός, ἐκεῖ και οἱ ἅγιοι, τῷ δὲ ῥόδῳ (διορθ.) ἡ ἄκανθα ὕστερον μετὰ τὴν παρακοὴν συνεζεύχθη αὐτῷ εἰς ἀνάμνησιν τῆς παρακοῆς».

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπεσκέψατο τὸν ἱερὸν Ἄθω ἐκ τοῦ Θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ δρωόμενος Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, ὁ διδάσκαλος τῆς νοερᾶς προσευχῆς και τῆς ἱερᾶς ἡσυχίας εἰσηγητῆς — ὅθεν και αἱ ἡσυχαστικαὶ ἀνεφύησαν τότε ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ἕριδες — Οὗτος ζωηρὰν κρατῶν τὴν θεοδίδακτον ἐκείνην παράδοσιν μετήνεγκεν αὐτὴν ἐκεῖ, ὅπου ἑτέρα ἐκ τῆς ἐν Κ[ί]π[ρ]οι μονῆς τοῦ Μάμαντος παρὰ Συμεῶν τοῦ νέου θεολόγου, ἡ περὶ νοητοῦ παραδείσου — περὶ ἧς κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν — εἶχε διαδοθῆ. Δὲν ἠδυνήθη ὁμως νὰ στερεωθῆ· διότι εἶχεν ἐπικρατήσει μερικῶς και πρὶν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σιναΐτου ἡ ὀρθὴ διδασκαλία τῶν πατέρων, ἧτις ἐνεφιλοχώρησε και εἰς τὴν ἱερὰν ὕμνολογίαν εὐρέως διὰ τῆς θεοκινήνου τοῦ Λαμασκηνοῦ και Κοσμᾶ λύρας, ὡς και μέχρι σήμερον ἐναρμονίως ἤχει εἰς τὰ ὅτια ἡμῶν. Ἴδου τί διδάσκει ὁ οσιος πατήρ:

«Ὁ παράδεισος διττὸς ἐστιν, αἰσθητὸς και νοητὸς, ἡγουν ὁ ἐν Ἐδέμ,

τὴν ἐπιγραφὴν: «Βίβλος ἡ καλουμένη Ὁδηγὸς τοῦ ἐν ἁ. π. ἡ. Ἀναστ. τοῦ Σιν. και ἐπισκόπου Θεουπόλεως Ἀντιοχείας πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ ἐρωτήσεις παρά τινων... λύσεις και ἀποκρίσεις ἐκ τῶν θείων γραφῶν ποιησάμενος (sic), τυπωθεῖσα τὸ δεύτερον τῷ 1777 και ἀφιερωθεῖσα τῷ πανιερ. λογιωτάτῳ τε και θεοσεβεστάτῳ ἁγίῳ ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ... ὄρους Σινᾶ και Ραῖθου... Κυρίλλῳ σπουδῆ και ἐπιστάσις τοῦ πανοσ. πρωτοσυγγέλλου τῆς αὐτοῦ πανιερότητος κ. Ματθαίου τοῦ Κοητὸς ἡδὴ ἐκδίδεται τὸ τρίτον δαπάνη... Ἱερωνύμου Βούρου μοναχοῦ». Ἀθῆναι 1889, 8ον μέγ. σ. ι', 226.

καὶ ὁ τῆς χάριτος· ἔστιν οὖν ὁ τῆς Ἐδέμ τόπος ὑψηλὸς λίαν, ὡς εἶναι τρίτον ἕως οὐρανοῦ, καθὼς οἱ ἱστορήσαντες φάσκουσι, παντοίοις φυτοῖς εὐωδισταῖς πεφυτευμένος ὑπὸ Θεοῦ· οὔτε τελείως ἔστιν ἀφθαρτος, οὔτε παντὸς πάντη φθαρτός· μέσον φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας πεποιημένος ὡς εἶναι ἄει καὶ κατάκωμος τοῖς καρποῖς, καὶ ἀνθοῦντα ἄνθη, καὶ ὄμφακα καὶ ὄριμα ἔχων διηνεκῶς· σηπόμενα γὰρ τὰ δένδρα καὶ οἱ τέλειοι καρποί, καὶ εἰς γῆν ῥιπτούμενοι, χοῦς εὐώδης γίνονται, καὶ οὐ φθορὰν ἕζουσιν ὡς τὰ τοῦ κόσμου φυτά· τοῦτο δὲ γίνεται ἐκ πολλῆς περιουσίας, καὶ ἀγιασμοῦ τῆς ἀει περιπολαζούσης ἐκεῖσε χάριτος· ὅθεν διερχόμενος μέσον ὁ τοῦτον προσταχθεὶς ἀρδεύειν διηνεκῶς ὠκεανὸς ποταμός, ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τέσσαρας ἀρχὰς μεριζόμενος τὸν χοῦν τε καὶ τὰ φύλλα τὰ πεπτωκότα, τοῖς Ἰνδικοῖς καὶ Αἰθίοφι καταρρέων, ἐπιφέρει καὶ δίδωσι· καὶ δεδεμένος ὢν (ἴσως ἠνωμένος) ἀεὶ περὶ τὰς ἀρούρας αὐτῶν πλημμυροῖ ὁ Φυσῶν ὄμοῦ, καὶ ὁ Γεῶν, ἕως ἂν πάλιν ἐπιμερισθῶσιν, ὁ μὲν τὴν λυβικὴν ὁ δὲ τὴν αἰγυπτιακὴν χώραν ἐπάροδοντες»¹.

Ἐπίμετρον. Μία σύγχρονος ἐξήγησις καὶ ἀντίληψις τῶν ἀνωτέρω.

Περὶ παραδείσου καὶ τῶν πρωτοπλάστων.

«Ὁ μῦθος τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας—Ἡ προέλευσις τῆς ἱστορίας τῆς Ἐδέμ».

«Ἡ καταγωγὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐδέμ κρατεῖ εἰσέτι ἐν ἀμηχανίᾳ τοῦς προσπαθοῦντας νὰ μάθωσι τὴν ἱστορίαν αὐτήν. Εἷς ἐν τοιοῦτον περὶ τοῦ παραδείσου βιβλίον, ὅπερ συνετάχθη, ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι ἔστεροῦντο παντελῶς κώδικος προσωπικῆς ἠθικῆς πηγάζοντος ἀπὸ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἔπρεπε νὰ δικαιολογηθῇ ἡ παρουσία τῆς Εὕας. Ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἦτο ἀκόμη ὑπόθεσις καθαρὰ ἐθνικὴ καὶ οὐχὶ ἐσυννειδῆτον ἀτομικῆς ἀρετῆς ἢ κακίας. Οἱ Ἰουδαῖοι δὲν εἶχον τότε οὔτε τὰς Δέκα ἐντολάς· πῶς λοιπὸν ἐδημιούργησαν μῦθον μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς αἰδοῦς, ἥτις δὲν εἶναι ἐθνικὸν γνώρισμα;

«Ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἔλαβον αὐτὸν ἀλλαχόθεν. Ἀλλὰ τοιοῦτος μῦθος οὐδαμοῦ ἔχει εὐρεθῆ². Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἡ ἰδέα μιᾶς πρωταρχικῆς εὐδαι-

1. Κεφ. ε' τῆς Φιλοκαλίας σελ. 880 ἐκδ. α' παρὰ Migne 150, στ. 1241.

2. Εἶναι γνωστὸς τοῖς πᾶσιν ὁ περίφημος μῦθος τῆς Πανδώρας. Αὕτη κατεσκευάσθη παρὰ τῶν θεῶν καὶ ἐπροικίσθη μὲ ὅλα τὰ προτερήματα καὶ τὰς χάριτας γυναικὸς προοριζομένης νὰ κατακτήσῃ τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἡ κατάκτησις θὰ εἶχεν ὡς ἐπακολούθημα τὴν τιμωρίαν τοῦ Προμηθέως, διότι ἔφερεν εἰς τὴν γῆν τὸ πῦρ, καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀποδεξαμένον αὐτὸ καὶ ἐξομοιωθέντων πρὸς τοὺς οὐρανίους θεοὺς· ἀπὸ τὰ ἔκπαπλα κάλλη τῆς κατεθέλασθη καὶ ἐσαγηνεύθη ὁ Ἐπιμηθεὺς καὶ παρέλαβεν αὐτὴν ὄμοῦ μετὰ τοῦ κλειστοῦ κιβωτίου, δώρου τῶν θεῶν γαμηλίου. Παρὰ τὴν αὐστηρὰν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ του νὰ μὴ ἐγγίξῃ αὐτὸ τὸ ἄδωρον δῶρον, ἠνοίξε

μονίας, οἷα προϋποτίθεται ἐν τῇ Ἑδέμ, ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαδομένη σχεδὸν εἰς παγκόσμιον κλίμακα. Εὐρίσκομεν αὐτὴν εἰς τὴν λαογραφίαν τῆς Πολυνησίας, τῆς Μαγιάνης (Mayan) καὶ τῆς Ἀστέκης (Aztec), ἵνα μὴ εἴπωμεν ἄλλας πηγὰς. Οἱ ἀρχαῖοι μὴ ἀνεχόμενοι ἢ ἀντικρούουν τὴν ὀδύνην καὶ τὸν θάνατον, ὡς τὸ τίμημα, ὅπερ ἀποτίομεν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἐξέλιξιν, ἦν δὲν ὑποψιάζοντο, ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσασιν τὰ πράγματα ὡς ἀποτέλεσμα σφάλματος ἀμαθείας ἢ παρακοῆς. Εἶναι ἀληθὲς ἐπίσης, ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς αὐτὸς μῦθος ἐστηρίχθη ἐν μέρει, ὅπως καὶ ἕτερός τις, εἰς τινα βαβυλωνιακόν, εἶναι ὁμοῦς οὐσιαστικῶς διάφορος τούτου, τόσον διάφορος ὥστε νὰ παρουσιάζηται ὡς πρωτότυπος. Ὁ βαβυλωνιακὸς δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὴν αἰδῶ, ἐπίσης, τὸ καὶ σημαντικόν, δὲν ἀνειδίξει τὴν γυναῖκα, ἀν καὶ καθιστᾷ τὴν δημιουργίαν ὡς δευτερεύουσαν. Τὸ σφάλμα ἐπιβαρύνει τὸν ἄνδρα.

«Εἰς τὴν βαβυλωνιακὴν παραλλαγὴν τοῦ παραδεισιακοῦ τούτου μύθου, ἦτις μᾶλλον ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῆς Γενέσεως παραδόσιν, ὑπάρχει δένδρον ζωῆς, (οὐχὶ τῆς γνώσεως σημειωτέον) ἐντὸς τοῦ κήπου. ὑπάρχει δὲ καὶ τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς. Ἀηγορευθῆ ὁμοῦς εἰς τὸν Adara, τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, νὰ δοκιμάσῃ τὴν γεῦσιν. Ἀλλὰ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν ὑπακούει τηρήσας τὴν ἐντολὴν καὶ δὲν κατώρθωσέ νὰ γένηται ἀθάνατος».

«Τοιαύτη εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ἢ ἱστορία τῶν πρωτοπλάστων, μία ἱστορία μὲ ἠθικὸν περιεχόμενον». Ὁ Θεὸς ΕΑ, ὅστις λέγει εἰς τὸν

τὸ κιβώτιον καὶ ἐξεπήδησαν ὅλα τὰ κακὰ ἐν τῷ κόσμῳ, παρέμεινε δὲ δεσπόων εἰς τὸ βάθος ἢ ἐλπίς. Ἐκτοτε ἤρξατο ὁ σιδηροῦς αἰὼν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἦτοι τὸ φοβερόν μαρτύριον, ὅπερ λέγεται ἀνθρώπινος βλος. «Ὁ ἑλληνικὸς οὗτος μῦθος... εἶναι συγγενής, οὐ μόνον πρὸς τὸν τοῦ πρωτοπλάστου τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν αἰγυπτιακόν τῶν δύο ἀδελφῶν, καθ' ὃν ὁ Βατοῦ ἐδέχθη ὡς ὁ Ἐπιμηθεὺς, ἐξαιτίας καλλονῆς νεάνιδα, πλάσμα τοῦ θεοῦ κεραμοποιοῦ Νουμ (ὁ ἑλληνικὸς Ἡφαιστος), ἦτις ὑπέρξεν ὀλέθριον τῶν θεῶν δῶρον καὶ εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ ἀνατολικῆς καταγωγῆς μύθου περὶ τῶν πρωτοπλάστων καὶ τοῦ κατακλινομοῦ» (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. ΙΘ', σ. 5148).

1. Θανμασίως περὶ αἰδοῦς γράφει ὁ Μίλτων: «Αἰδῶς τότε δὲν ἀπέχεον, ἔνοχος αἰδῶς, αἰσχύνῃ ἄτιμος τῶν τῆς φύσεως ἔργων, τιμὴ ἀτιμάζουσα, γεννήματα τῆς ἀμαρτίας. Οὐδένα ἐχρειαζέτο πέπλον· διότι κάλυμμα εἶχε πολύτιμον τὴν ἀρετὴν».

2. Ἄλλ' ἔχουμεν ἴαν ζωηράν τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἀδάμ πιθήκου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου γεννῶνται ἐν Θιβῆτ καὶ ἐξελίσσονται οἱ Λάου.

3. Ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῶς μῦθος μαρτυρεῖ ἡ παγκόσμιος ὁμολογία καὶ πίστις εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτήν. Δὲν ἀναφέρουσιν αὐτὴν μόνον οἱ μυθογράφοι, ἀλλὰ καὶ σοβαροὶ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος· π. χ. ἐκ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὸν Ἡσίοδον, ἀφηγοῦμενον τὰ περὶ Πανδώρας, ἔρχεται κατὰ τὸν Εὐσέβιον ὁ θεῖος Πλάτων. «Μωσέως κατὰ τινὰς ἀπορρήτους λόγους ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως θεοῦ τινα παραδείσων γεγενῆσθαι φάντος κἂν τοῦτω τὸν ἄνθρωπον ἠπατηθῆναι διὰ τῆς γυναίκος πρὸς τοῦ ὄφως, ἀντικρὺς μονονοῦχι τὰ ῥήματα μεταποιήσας ὁ Πλάτων. Ἐπάκουσον οἷα ἐν Συμποσίῳ καὶ αὐτὸς ἀλληγορῶν τέθεικεν, ἀντί μὲν τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ κήπον Διὸς ὄνο»

Adara, ὅτι, ἐὰν δοκιμάσῃ νὰ φάγῃ, θὰ ἀποθάνῃ, ψεύδεται, τὸ αὐτὸ ὅπως κατὰ τὸν ὄφιν ἐψεύσθη καὶ Ἰαχβέ. Ἀπονέμεται δὲ εἰς αὐτὸν ἡ ἰδιότης αὕτη· διότι ὁ μῦθος ἀποδεικνύει τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ θνησιμότης τοῦ ἀνθρώπου. ὄφιν δὲ δὲν ὑπάρχει. Πράγματι ὁ ὄφιν ἐν τῇ Ἐδέμ δὲν εἶναι, οὔτε βαβυλωνιακὸς ὄφιν, οὔτε ὁ Σατανᾶς, ὅστις οὐπὼ εἶχεν ἐφευρεθῆναι. Τώρα οἱ κριτικοὶ στηριζόμενοι εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν ὑποδεικνύουσιν εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν μῦθον δύο δένδρα ἐν τῷ Παραδείσῳ, τὸ δένδρον τῆς ζωῆς καὶ τὸ δένδρον τῆς συνουσιακῆς γνώσεως. ἀλλὰ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς δὲν φαίνεται νὰ ἔχη ἐκεῖ σκοπὸν τινα. Ὅπως φαίνονται τὰ πράγματα, ἥτο δυνατόν ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐὰ νὰ ἔχουν φάγει τὸν καρπὸν, δι' οὗ θὰ ἐγένοντο ἀθάνατοι. Οἱ κριτικοὶ πιστεύουσιν, ὅτι τὸ δένδρον τῆς γνώσεως ἔχει εἰσαχθῆναι ἔξωθεν· διότι εἰς τὴν βαβυλωνιακὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ τοῦ μῦθου ἡ γνώσις ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀπηγορευμένη εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, ἀλλὰ τοῦναντίον κατέχει αὐτήν. Εἶναι ἀπὸ πρωτογόνου καταστάσεως σοφός. Ὁ Adara εἶναι περροικισμένος μὲ «τὰ μυστικά τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς», ἐκτὸς βεβαίως τοῦ μεγάλου μυστικοῦ, ὅπερ ὁ ΕΑ κρατεῖ δι' ἑαυτὸν (ἀπόρητον). Εἰς οὐδένα βαβυλωνιακὸν μῦθον, γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὑπάρχει τὸ δένδρον τῆς γνώ-

μάσας, ἀντὶ δὲ τοῦ ὄφινος καὶ τῆς πρὸς αὐτοῦ γενομένης ἀπάτης Πενίαν ἐπιβουλεύουσιν ὑποθέμενος, ἀντὶ δὲ τοῦ πρώτου ἀνδρός, ὃν ἡ τοῦ Θεοῦ μητίς τε καὶ πρόνοια εἶδον ὡσπερ ἀρτιγενῆ προῦβέβλητο, εἶδον Μήτηδος, Πόρον ἀποκαλέσας, ἀντὶ δὲ τοῦ φάναι, ὅπηνίκα συνίστασο ὅδε κόσμος, ὅτε ἐγένετο ἡ Ἀφροδίτη, εἰπὼν, οὕτω τὸν κόσμον ἀλληγορήσας τοῦ περὶ αὐτὸν κάλλους ἔνεκα... (πῶς ἐξηπατήθη ὁ Πόρος ὑπὸ τῆς Πενίας) Εὐάγγ. προπαρασκ. βιβλ. XII, 11. Eusebii opera, rec. g. Dindorfius, vol. II, Lipsiæ 1867, σ. 94. Migne, Patr. gr. τόμ. 21, στ. 969. Ταῦτα γράφει ἐν Συμποσίῳ 328. Ἐν δὲ τῷ Φαίδῳ 107, 110 B τὸν παράδεισον καλεῖ ὁ Πλάτων «κατοικίαν θεῶν ἐν τῷ αἰθέρι» ἥτοι Αἰθερόπολιν· εἶπε δὲ καὶ Ὁμηρος: «Ζεὺς δ' ἔλαχ' οὐρανὸν εὐρὼν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν» (Ἰλιάδ. Ο, 192) ὅθεν καὶ ὁ ποιητής:

Χώματα, πέτρα ἢ μάγμαρα δὲν τὴν περιστοιχίζουσιν,
ἀλλ' εἶναι μίγμα ἀέρινο, βαθύς, πυκνὸς αἰθέρας,
ποῦ δὲν εἶναι οὔτε σύννεφον, οὔτ' ἑλαφρὸς ἀέρας».

Ψάλλει ἐν τῇ ἐκστάσει του. «Καὶ αὐτοὶ οἱ σπουδαιότεροι τῶν φιλοσόφων ἱστορικῶν οἱ... ἐπὶ τὸ ὀρθολογιστικώτερον πειραθέντες νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰς τῆς ἱερᾶς Γραφῆς παραδόσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ἐμμέσως τὴν μεγάλην ἀλήθειαν... περὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἰδεώδους, δι' οὗ ἡ ἀνθρωπότης... περιέβαλε τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ» (Καρολίδης Παγκ. Ἱστορ. Α' 1926, σ. 25) καὶ παραθέτει τὴν σπουδαίαν γνώμην τοῦ J. Huber περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν πρωτοπλάστων σ. 257-261, καὶ ἄλλων ἀκολούθως, ἥτοι τοῦ Schiller, Herder, Oscar Pechel ἐπιτιθεμένου κατὰ τοῦ Δαρβίνου.

1. Ὅτι ὁ ὄφιν ἦν ὁ ἐξαπατήσας εἶναι κοινὴ παράδοσις ὅλων σχεδὸν τῶν λαῶν, ἐνισχύει δὲ τοῦτο καὶ ἡ κακοσέβεια τῶν Ὀφιδῶν (Γνωστικῶν) λατρευόντων τὸν ὄφιν ὡς ἀρχὴν γνώσεως κατ' Ἐπιφάνιον κεφ. 5: «διὸ ὁ πατὴρ ὀργισθεῖς, τοῦτέστιν ὁ Ἰαλδαβαώθ, δι' ἣν ὑπέδειξε τοῖς ἀνθρώποις γνώσιν κατέβαλεν αὐτὸν (τὸν ὄφιν) ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἔνθα βασιλεύει ἀπ' οὐρανοῦ τὸν ὄφιν λέγουσιν» (Κατὰ αἰρέσεων).

σεως, οὔτε εἰς ἄλλην μυθολογίαν ἀπὸ τὰς γνωστάς. Εἶναι δένδρον εἰσαχθὲν ἔξωθεν καὶ οἱ κριτικοὶ φαντάζονται, ὅτι ἐκδότης τις ἠμέλησε νὰ ἐκριζώσῃ τὸ ἄλλο (:). Δὲν γνωρίζουν ὅμως πόθεν προῆλθεν. Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ἔννοια τῆς αἰδοῦς εἶναι ἀτομικὴ καὶ ὄχι ἐθνικὴ!

«Τὸν ὄφιν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν. Εἰς τὴν ἀραβικὴν λαογραφίαν ὁ ὄφιν εἶναι τὸ ἐνοικοῦν εἰς τὸ δένδρον πνεῦμα, καὶ τούτου ἕνεκα γνωρίζει τὰς ιδιότητας τῶν καρπῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ δένδρον τῆς συνουσιακῆς γνώσεως, τὸ ἠθικόν, ὅπως καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ παρακοὴ καὶ ἀδυναμία τῆς γυναικὸς ἔκαμε τὴν καταστροφὴν, ὅλα ταῦτα ἐδῶ εἶναι πρωτότυπα. Καὶ διατὶ ὄχι; Οἱ ἀρχαῖοι Ἰουδαῖοι, εἶχον ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ ἂν δὲν εἶχον ἠθικῆς κώδικα καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἁμαρτίας, ἐδίδαξε ἡ μετέπειτα ἐξέλιξις τῆς θρησκείας τὸν κώδικα τῆς ἠθικῆς.

Εἶδομεν, ὅτι ὑπῆρχε μεταξὺ των ἡ ὑγιὴς διάθεσις νὰ ἀνθίστανται εἰς εὐτελεῖς πράξεις καὶ συνθηεῖας. Ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ ἀρκετὸς ἀσκητισμὸς, ἂν καὶ οὐχὶ ὅσος βραδύτερον. Φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ κλεῖς τοῦ Γ' κεφαλαίου τῆς Γενέσεως θὰ εὐρεθῆ εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Σαμψῶν ἀνευρίσκειτο εἰς τὴν κόμην του. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι πολὺ ἀρχαία καὶ εἰς τὸ βιβλίον, «Τὸ Χρυσοῦν τόξον» (The Golden Bough) ὁ δόκτωρ Frazer ἔχει μίαν ἐξήγησιν τῶν μειωτικῶν ἐκείνων ἐθίμων ποῦ συνεδέοντο μὲ αὐτὴν εἰς τὴν ἀντίζηλον θρησκείαν τῆς Ἀσταρώθ: Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς μεγάλης φοινικικῆς θεᾶς Ἀστάρτης εἰς τὴν Βύβλον ὁ τύπος τῆς λατρείας ἦτο διάφορος τοῦ αἰγυπτιακοῦ.

Ἐνταῦθα εἰς τὸν ἐτήσιον θρῆνον τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδώνιδος αἱ γυναῖκες ἔδει νὰ πενθῶσι ξυρίζουσαι τὴν κόμην των, αἱ δὲ ἀρνούμεναι ἐξεδίδοντο κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου εἰς ἀγνώστους, ἵνα προσενέγκωσι θυσίαν εἰς τὴν θεὰν ἀποβάλλουσαι τὴν αἰδῶ... Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ θεὰ ἐδέχετο τὴν θυσίαν τῆς ἀγνότητος (δηλ. τὸν ἐξευτελισμὸν) ἀντὶ τῆς θυσίας τῆς κόμης. Διατὶ τοῦτο; Πολλοὶ λαοὶ θεωροῦν τὴν κόμην τρόπον τινὰ ὡς ἕδραν τῆς σωματικῆς δυνάμεως, οὕτω δὲ αἱ γυναῖκες προσέφερόν τι ἐκ τῆς γονιμότητος εἰς τὴν θεὰν εἴτε διὰ τῆς κόμης εἴτε διὰ τῆς θυσίας τῆς ἀγνότητος.¹ Ἀλλ' ἐρωτᾶται, διατὶ ὄφειλον νὰ κάμουν τοιαύτην προσφορὰν εἰς τὴν Ἀστάρτην, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ ἦτο ἡ μεγάλη θεὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς γονι-

1. Ὁ συγγραφεὺς οὐδεμίαν σημείωσιν οὔτε παραπομπὴν ἔχει εἰς τὸ βιβλίον του. Ἐνταῦθα παραπέμπομεν εἰς τὸ σύντομον καὶ ἀραῖον βιβλίον τοῦ L. Delaporte, La Mésopotamie. Les civilisations babylonienne et assyrien. Paris 1923, σ. 151 ἔ. καὶ εἰς τοῦ Καρολίδου, Παγκ. Ἱστορ. τόμ. Β', Ἀθήναι 1927, σ. 104-129.

2. Καὶ ἐπὶ Στραβῶνος ἐτελεῖτο ἡ θυσία τῆς κόμης: «τὰ δὲ ἱερὰ ταῦτα δοκεῖ Ὁρέστης μετὰ τῆς ἀδελφῆς Ἰφιγενείας κομίσαι δεῦρο (ἐν Κομάνοις) ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς Σκυθίας, τὰ τῆς ταυροπόλου Ἀρτέμιδος ἐνταῦθα δὲ καὶ τὴν πένθιμον κόμην ἀποθέσθαι ἄφ' ἧς καὶ τοῦνομα τῆ πόλει» (ἦτο Κόμανα). Στραβ. IB', 2, 3, 535.

μότητος; Εἶχεν ἀνάγκη αὐτὴ νὰ δέχεται τὴν γονιμότητα ἀπὸ τὰς λατρευούσας; Δὲν ὄφειλε μᾶλλον ἐκείνη νὰ χαρίσῃ εἰς αὐτὰς τὸ πολυτιμότερον διὰ τὴν γυναῖκα πρᾶγμα; Ἄλλ' ὁ τοποθετῶν οὕτω τὸ πρόβλημα παραβλέπει σημαντικὴν ἄποψιν τοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας γενικῶς. Οἱ θεοὶ εἶχον τόσον τὴν ἀνάγκη τῶν πιστῶν, ὅσον καὶ οἱ πιστοὶ τῶν θεῶν. Ἐὰν οἱ θεοὶ παρεῖχον τὰ δῶρά των εἰς τὴν γῆν νὰ παράγῃ ἀφθόνως τοὺς καρπούς, αἱ ἀγέλαι νὰ ζευγαρῶνονται καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ πολλαπλασιάζεται, προσεδόκουν μέρος τι τῆς δωρεᾶς ταύτης νὰ ἐπιστραφῇ αὐτοῖς ὑπὸ προσφορᾶς ἢ φόρου¹. Πράγματι τὰ ἱερὰ καὶ οἱ ἱερεῖς διὰ τῆς προσφορᾶς ταύτης συνετηροῦντο, ἄνευ δὲ ταύτης θὰ ἐλιμοκτόνουν. Αἱ θεαὶ τῶν θεῶν γαστέρες οὕτως ἔπρεπε νὰ πληρωθοῦν καὶ ἡ ἀναπαραγωγικὴ των δύναμις ν' ἀναζωπυρωθῇ. Ἐτρεφον μακρὰν κόμην ὡς ὁ Σαμψὼν ἀσπαζόμενοι τὴν παλαιὰν δοξασίαν, ὅτι ἐν τῇ κόμῃ ὑπῆρχεν ἡ δύναμις, ἡ διότι ἤθελον νὰ δεῖξουν, ὅτι δὲν τὴν ἐθυσίαζόν ποτε. ἄλλ' ἀσφαλῶς ὁ λαϊκὸς τοῦ Σαμψὼν μῦθος, ὡς ἔγραψαν αὐτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, εἶναι μῦθος ἠθικὸς στρεφόμενος κατὰ τῆς ἀντιπάλου λατρείας. . .

«Πρέπει ὁμοῦς ν' ἀναζητήσωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ περὶ τοῦ παραδείσου ἑβραϊκοῦ μύθου ἐντὸς τῆς Ἰουδαίας; Διατὶ νὰ μᾶς φαίνεται περιεργον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πιστοὶ τοῦ Ἰάχβε ἐδημιούργησαν τὸν μῦθον ὑπὸ διάφορον ἐκείνου τῶν Φοινίκων ἀντίληψιν φυλετικὴν; Οἱ ὄπαδοι τῆς Ἀστάρτης θέλοντες νὰ τὸν καθηγιασοῦν κατέστησαν αὐτὸν μισητόν, οἱ δὲ ἀντίπαλοι των ἀντὶ τούτου διέβλεπον ἐν αὐτῷ ἀφόρητον αἰδῶ. Ἡ σύγχρονος νοοτροπία εἰς οἰανδήποτε γόνιμον χώραν θὰ δυσκολευθῇ νὰ ἐννοήσῃ διατὶ ἐφαντάσθησαν τὸν θεὸν νὰ λέγῃ: «ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἕξ αἰτίας σας νὰ εἶναι» [«ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου» Γεν. γ', 17]. Τίς ἡ λογικὴ τῆς σκοτεινῆς αὐτῆς ἰδέας; Ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι γεννήτορες ἡμῶν ἐθεώρησαν καθήκον νὰ διαιωνίσουν τὸ γένος καὶ ἐπειδὴ τὸ μέσον ἐθεωρήθη ταπεινόν, δὲν ἔπεται, ὅτι ἔπρεπε ἡ γῆ νὰ γεμίσῃ ἀπὸ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀκόμη ὀλιγώτερον θὰ ἔπρεπε νὰ πέσῃ κατὰρα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὄλων τῶν πλασμά-

1. Ὅλην αὐτὴν τὴν παρέκβασιν ποιεῖται ὁ συγγραφεὺς διότι εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ἀδὰμ ἐγνώρισε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐνῶ ἡ Γραφή λέγει, ὅτι μετὰ τὴν ἔξωσιν συνέβη τοῦτο: «Ἀδὰμ δὲ ἔγνω Ἐῦαν τὴν γ. α. καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκε τὸν Κάϊν» (Γεν. δ', 1). Οὕτως δέχεται καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος: «οὐ πρότερον αὐτὴν ἔγνω πρὶν ἐξορισθῆναι τοῦ παραδείσου καὶ ἐκείνην, ἀντὶ τῆς ἁμαρτίας, ἣν ἐξαπατηθεῖσα ἐξήμαρτε, τῇ τῶν ὀδίνων τιμωρίᾳ κατακριθῆναι» (Περὶ παρθενίας). Καὶ ὁ Χρυσόστομος: «Μετὰ τὴν παράβασιν τὰ τῆς συνοουσίας γέγονεν· ἐπεὶ μέχρις ἐκείνης καθάπερ ἄγγελοι, οὕτω διητῶντο ἐν τῷ παραδείσῳ οὐχ ὑπὸ ἐπιθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἐτέρων παθῶν πολλορκοῦμενοι, οὐ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκείμενοι, ἀλλὰ διόλου ἀφθαρτοὶ κτισθέντες καὶ ἀθάνατοι. ὅπου γε οὐδὲ τῆς τῶν ἱματιῶν περιβολῆς ἐδέοντο» (βλ. Περὶ εὐφροσύνης τῆς μελλούσης ζωῆς. τόμ. Γ', σ. 340).

των. Ἡμεῖς οὕτω βλέπομεν τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἡ ἐνοχὴ ἦν ἀναπόφευκτος καὶ ἡ τιμωρία. «Δὲν ἤρκει τὸ ὅτι περιεβάλλοντο ἀπὸ ἐρήμου καὶ ὅτι, ἀντὶ τῆς γῆς τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ μέλιτος, παρουσιάζετο ἡ ἀυλακωμένη ὑπὸ ρωγμῶν εἰς βάθος τοῦ πλουτωνικοῦ λίθου, ἐγκατεσπαρμένη ἀπὸ ἐρείπια καὶ καλλίτερη τῶν τροπικῶν μόνον χωρῶν, ὅπου περιεπλανῶντο. Ὡσαύτως ἡ λατρεία τῆς γονιμότητος εἶχεν ἀρρήκτως συνδέσει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν φύσιν». . . «Οὕτως καθ' ὅλας τὰς ἀπόψεις ἡ ἱστορία αὕτη «τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου» ἦτο φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου καὶ τῶν περιστάσεων. Ἡ γυνὴ οὕτως αἰσθάνεται τὴν ἐντροπήν, λέγει τις, περισσότερον τοῦ ἀνδρὸς καὶ φέρει τὸ βάρος καὶ τὸν πόνον τῆς φυλῆς κατὰ τὸν τοκετόν. ἐπομένως αὐτῆς τὸ σφάλμα καὶ οὐχὶ τοῦ ἀνδρὸς πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἡ αἰτία δι' ἣν ἀπωλέσαμεν τὸν παράδεισον.

«Οὐδέποτε διεννοήθησαν οἱ ἄνδρες νὰ εἰπωσιν, ὅτι ἡ μητρότης πρέπει νὰ εἶναι θαυμασμοῦ ἀξία¹, ὅτι ἡ ἀγάπη (καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν γυναῖκα) δύναται νὰ μᾶς ἐμπνεύσῃ, ὅτι τὸ βαρὺ καὶ λεπτὸν ἔργον τῆς γυναικὸς ἐξευγενίζει, ἀντὶ νὰ διαφθεῖρῃ αὐτήν. Αὗται αἱ ἀντιλήψεις εἶναι σύγχρονοι. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἰουδαῖοι εἶδον τὸ ἥμισυ τῆς ἀληθείας διδαχθὲν ὑπὸ γυναικῶν καὶ ἐσφετερίσθησαν τὸ ἕτερον ἥμισυ. Ἀλλὰ τίς ἡ γνώσις ἡ διδασκομένη εἰς τὰ ἄσμενα αὐτὰ «μυστήρια»; ἀσφαλῶς εἶναι ἐκείνη, ἣτις κατεδίκασε καὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα εἰς τὴν θλίψιν καὶ τὰς ὠδῖνας τοῦ τοκετοῦ ἐκείνην, τὸν δὲ ἄνδρα εἰς τὸν ἄκαρπον μόχθον. Τὸ δένδρον αὐτῶν τῆς γνώσεως ἐσυμβόλιζε αὐτὴν τὴν γνώσιν. Ἡ ἐπαίσχυνος Ἀστάρτη ἐδημιούργησε τὴν περιπέτειαν. Ὡστε καὶ αὐτὸ ἦτο κατησχυμένον καὶ βεβαρυμένον μὲ τὴν κατὰ τῆς ποινῆς.

«Τὸ ἐβραϊκὸν πνεῦμα ἐπέπρωτο νὰ δείξῃ, ὅτι ἔχει μεγάλα χαρίσματα μαντείας καὶ συμβολισμοῦ».

1. Δὲν γνωρίζω τί γίνεται ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ἑλλάδι ὁμως πάλαι τε καὶ νῦν ἡ μήτηρ τίθεται ἐν ἴσῃ τοῦλάχιστον πρὸς τὸν ἄνδρα μοίρα· π. χ. ὅτι ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου μεταξὺ θεῶν ἐπῆρχον καὶ θείαι, μητρικὸν δίκαιον καὶ μητρονομικὰ δνόματα ~~συναγνώμην ἀνγνῶστα καὶ δὲ ἐν Ἡερίῳ καὶ σήμερον ὅτι ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐκείνου μόνται τὰ τέκνα~~: ὁ Γιώργος τῆς Βασιλείνας, ὁ Μῆτσος τῆς Κώσταϊνας, ἡ Βασίλω τῆς Θεῖας Γιώργαινας (βλ. Κώστα Τσαμάκου, Ὁ τσαοὺς Χασάν ἀγάς, Ἀθῆναι 1949, σ. 32, 50 ἔ.).

Ἐπίσης τὸ πάλαι αἱ Μοῦσαι εἶχον τὰ σκήπτρα τῆς ποιήσεως· ἔπειτα ἔχομεν παρὰ τὸ πατρίς (μητρὶς ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ mëmdhe) τὰς μητροπόλεις καὶ μητρονομίας ἐπὶ τοῦ Μακεδ. ἑλληνισμοῦ. Τὴν μητριαρχίαν εἶχον κατὰ Σαχωνιάθωνα καὶ οἱ Φοίνικες (Schürer, Gesch. des jüdisches Volk, II, σ. 228) ἀλλὰ πρὸ παντὸς παρ' Ἑλλήσιν οἱ Λοκροὶ, ὡς ἐξιστορεῖ ὁ Πολύβιος (XII, 2, 5, σ. 506-508), ὡς βλέπομεν καὶ ἐν ἀπελευθερωτ. ἐπιγραφαῖς τῶν Δελφῶν, ἐκδοθείσαις ὑπὸ G. Daux (Paris 1936) καὶ R. Flacelière (1937). Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔγραφα σειρὰν ἄρθρων εἰς τὸ «Γαλαξειδιώτικον βῆμα» τῶν Ἀθηνῶν 1950-1951 (διεκόπη ἡ συνέχεια· οὐχὶ βεβαίως ἐξ ὑπατιότητός μου).

Ταῦτα φθέγγεται ὁ Ἄγγλος Keighley Snowden εἰς τὸ βιβλίον του : «*Myth and legend in the Bible*» (London 1915) σ. 38-44, ἐν ᾧ ὑπὸ τὸ κριτικὸν ἢ μᾶλλον ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα τοῦ αἰῶνος ἐξετάζει συνοπτικῶς ὅλα τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς Π. Διαθήκης. Αἱ σπουδαῖαι ἀνακαλύψεις τῆς Ἀνατολῆς διεσαφήνισαν πλεῖστα σκοτεινὰ σημεῖα αὐτῆς καὶ ἐδημιούργησαν τὴν ἐπιστήμην τῆς συγκριτικῆς θρησκευολογίας εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ τὸ προκείμενον βιβλίον. Ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον τὸ θεόπνευστον τῆς ἁγ. Γραφῆς ἀρνεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἱστορικὰ μέρη προσπαθεῖ νὰ διαστρέψῃ· καὶ ἔχει μὲν ὠκεανὸν γνώσεων, ἀλλὰ νοῦ σταγόνας μόνον· διὸ καὶ συγχέει συνεχῶς τὰ πράγματα. Ἐξεπίτηδες μετεφράσαμεν τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἵνα δείξωμεν εἰς τίνας ἀδιεξετήτους ἀβύσσους ἔχει βυθισθῆ τὸ νεώτερον πνεῦμα ἐπὶ τοῦ μετὰ χεῖρας ζητήματος. Καὶ νῦν περαιώσαντες τὸ πρῶτον μέρος τῶν περὶ παραδείσου ἀνεκδότων, προβαίνομεν σὺν Θεῷ εἰς τὸ δεύτερον.